

Сейдахмет БЕРДІҚҰЛОВ

Бердіқұлов

3

ШЫҒАРМАЛАРЫ

Сейдахмет
БЕРДІҚҰЛОВ

ШЫҒАРМАЛАРЫ

III ТОМ

Повестер мен естеліктер

«Жарыс.KZ»

Астана

2013

УДК 821.512.122
ББК 84 (5Қаз) 7-44
С 31

*Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитеті
«Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін басып шығару»
бағдарламасы бойынша шығарылды*

БЕРДІҚҰЛОВ С.

С 31 Шығармалары: *Повестер мен естеліктер / Құрастырған
Қыдырбек Рысбек.* – Астана: "Жарыс.KZ" ЖШС, 2013.
Т. 3. – 384 б.

ISBN 978-601-80178-8-9

Белгілі жазушы Сейдахмет Бердіқұловтың үш томдық шығармалар жинағының үшінші томына бұрынғы жазылған "Тұйғын" және "Қас қағым... мәңгілік" повестері еніп отыр. Сонымен қатар С.Бердіқұлов туралы жазылған естеліктер беріліп отыр.

Жинақ көпшілік оқырманға арналған.

УДК 821.512.122
ББК 84 (5Қаз) 7-44

ISBN 978-601-80178-8-9 – (3-том)

ISBN 978-601-80178-5-8 – (ортақ)

© Бердіқұлов С., 2013
© "Жарыс.KZ", 2013
© "Жазушы" баспасы, 1991

ТҰЙҒЫН

Повестің кілті немесе документті бір дерек

- Саламат, Паги!
- Нинь Хао!
- Намасте!

1970 жылдың жазында аспан айналып жермен қауышқан шілдеде, Мехиконың керсамал қонақ үйі – «Мария Исабельдің» журналистер барында ата-бабасынан бермен қорғасын әріптің уын жұтқан Малайзия журналисі әкім Ыдырыс ибн Абдулсамат маған визиткасын ұсынып жатып:

– Дүние кең, жол сан тарау. Бірақ, шым-шытырақ қиылысып жататыны да болады ғой бұл кереметтің. Келіңіз Азияның ең шет пұшпағында жатқан біздің елге. Мынау біздің газеттің Сингапурадағы, ал мынау Куала-Лумпурдағы мекен-жайы мен телефондары, – деп алақанымды қос қолдап қысып, ұзақ қоштасқан.

– Жол түссе ықыласпен орындаймын тілегінді, мистер Ыдырыс, мүбәрәк Ыдырыс, – деп ықылас білдіргенмен, «Сингапур қайда, біреу қайда» деп миықтан күлгенмін де қойғанмын. Енді сол Сингапурге бір секірсек жеткелі тұрмыз. Аспанның кең күмбезіндегі 19 сағат саяхаттан соң енді барар жерге екі сағат қана жол қалды дегеннің қаншалықты жап-жақын екенін әркім сезсе керек. Таиландтың астанасы Бангкоктың аэропортында дамылдап отырмыз. Қөз көріп, құлақ естімеген ел, бәрі бейтаныс.

Стадионда найза лақтырғыш спортшыны көргеніңіз бар ма?! Найзасын кезеп ұстап, бар пәрменімен жүгіріп келіп сілтеп қалады. Самолетке саты сүйреген сары ала қоңыз машиналар құдды сол. Екі құлағын жымып алып, қонған самолетке қарай жүйткіп кеп береді. Жол-жәнекей сатысын сарт-сұрт кезек ашып, лайнерге жете бере кілт тоқтайды да, көз ілеспес қимылмен сатыны самолеттің ернеуіне дік еткізеді. Бангкок аэропортының бір үйір піл билесе бұйым көрмейтін бетон жолы түйіскен алаң толы сапырылысқан әлгі сары ала қоңыздар. Бас аркадағы әуе компаниясының туы да сары ала. Асылы бұл ел сары түсті сыйлайтын секілді. Мюзик-холлдың артистеріндей кілең бота тірсек бір келкі киінген қыздар тық-тық басып келеді. Шоколад түстес денелерінен күн ұялады. Таиландтық стюардессалар. Бастары мен аяқтары шымқай көк. Қалған киімдері сап-сары. Атақты француз авиакомпаниясының да, дипломаттар парадына қатысқандай маңғаз басатын ағылшындардың да, қыпша бел, қолаң шаш Мехико стюардессаларының да формасын көрген едік. Бұлардың киім киісі тұрған сән. Бұрын бұл елді көрмеген біз секілді жолаушылардың көзін қызықтырып, қыз-қырқындар лебімен шарпып өте шықты.

Бет-ауыздарының әжімдері ошарлы ауыл сыятын сай-сала, аумағы ат шаптырым езулеріне қолағаштай трубка қыстырған ересей бұқадай американдықтар ғана мойындарын да бұрмай салбөксе күйде қисайып жатыр. Біз секілді, диктордың даусы қашан естіледі, самолетіміз қашан ұшады деп қоқалақтау бұл жазғандардың қаперінде де жоқ. Салақұлаш креслоның белін қайыстырып манаурай шалқаяды. Трубкаларынан шыққан шулан тымық күнгі трактордың кеңірдек темірінен бір-бірлеп көтерілетін көк түтін секілді. Қасқалардың нығыздала отырғанында үлкен гөп жатқандай.

Таиланд — көне мен жаңаның, күнгеі Азия мен теріскей Азияның дәнекері боп тарихқа көп мандай терін қосқан ел.

Бұл күнде ол маңайдағы көп көршілеріне көз түрткі. Азияның түстік-шығысындағы американдықтарға жатып жастық, иіліп төсек боп тұрған осы ғана десе де болғандай. Ана мырзалар осыдан соң қалай шәниіп жатпасын? Шаруақор колхозының мал қорасының маңындағы ұзын-ұзын маялардай сұлап жатқан жөндеу шеберханалардың шетін ала бере американдық су жаңа реактивті «Фантомдар» моншақтай тізілді. Вьетнамға қашан жеткізесіңдер деп аптығын баса алмай тұрған секілді.

Біздің Бангкокке «тұмсық сұғуға» хақымыз жоқ, паспортымызда бұл елдің белгісі соғылмаған. Сырт елге шығып жүрген азаматтар мұның не екенін әйбат біледі. Кең шабындыққа шідерлеп жіберген аттың күйіндей кібірттік хал. Көкірегіңді енді бұл топыраққа аяғың тие ме, тимей ме деген ой шабақтағанда қалаға қарай тартып-ақ бергің келеді. Әттең, шетелдік қонақтардың дамылдау залының аржағы – сен үшін шекара. Аяғыңды аттап бассаң халықаралық заңның көбесі сөгілгені.

Шекара демекші. Мәскеуден шыға сала ат басын тіреген алғашқы бекетіміз –Тегеран болатын. Қырғыз ғалымы Шәки Жолшиев ирандық жолаушылар дамылдайтын залға өтіп кетіпті. Делегацияның ішіндегі ең жасы, тәжік жігіті Укромжан Хасанов:

– Шәке, ойбай, құрыдық! Тез өзіміздің елшілікке телефон соқ! Болмаса алады да жоғалады.

Тек тұрмай әлгі сайқымазақ тағы:

– Шәке, ойбай тыпыр етпе! Қазір телефонды айтып жіберейін, —деп, блокнотының таңба түспеген аппақ бетіне үңіліп жіберді де, бір күшәк цифрді шұбырта жөнелді.

– Қайталап айт, Укромжан! — деп анау жалма-жан қалтадан қалам мен қағаз іздеді.

Арғы көрініс қалай болатын кім білсін, қалтақтап тұрған Шәкиге ирандық келбетті полицей жігіт таяп келді де, өкшесін-өкшесіне тақ еткізіп, бас бармағын шекесіне

қойды. — «Құзырыңызға әзірмін!» — дегендегісі. Шәки екі көзі жыпылықтап, мына әзірейлі не айтады деген кейіппен бізді ішіп-жеп барады, ал, өзі шегіншектеп жоламайды. Келбетті полицей аң-таң. Осы кез Укромжан тәжікше бастырмалатып сөйлеп кеп жіберді. Көздері тасмаңдайға жеткен. Шәки Укромжан сөйлеген сайын басын шүлги түседі. Парсы тіліне төрт аяғын тең жорға секілді. Нобайы арабша сөз екенін іші біліп, айта түссе екен, ғайыптан тап болған әзірейліден ертерек құтқарса екен деп далбастағаны. Бір заманда күріштей ақ тістері мен көмейі көрінгенше шалқая түсіп күлді-ай кеп полицей. Келбетті полицей Шәкеңнің қолтығынан алып, арқасынан қағып ары қарай жетектеп кетті. Ол кездегі көңіл-күйінің қандай болғанын ойлауға бізде де әл-дәрмен жоқ. Бір кезде әлгі полицей мен біздің Шәкең көп жылдан бері ұшыраспаған студенттік достардай әмпай-жәмпей болып келіп тұр. Қолтығында бір бумасы бар. «Апам ыржиганға мен де ыржиямынның» кебі, арқадан қағысқандары болмаса ирандықтың түгін түсінбепті Шәкең. Бәріміз Укромжанның аузына қараймыз. «Мына пәлесі немене?» — деп Шәки қолтығындағы бумадан бомбадан бетер үркіп тұр. «Тоқтай тұр, Шәки, әңгіменің бұ тұсына әлі келгеніміз жоқ», — деп кесіп тастайды Укромжан. Бізді ынтықтыра түскісі келгендей Укромжан әңгімені ұзақ сонарға салды. Кім біледі, бәлкі, ирандық жігіт айтып тауыса алмай жатқан шығар. Екеуі, әйтеуір, мәре-сәре. Ирандық бұған, бұл оған төс қалталарынан бір-бір сигарет сыйласты да, қол алысып қоштасты.

— Укромжан, мына пәлесін сұрасаңшы! — деп Шәкен шырылдап қоймайды.

— Керек болмаса маған-ақ бере саларсың соңыра. Бес уақыт намазынды ада қылмай самолетте оқысын деп жайнамаз сыйлапты саған досың, Шәке. «Құлқуалданы» қайыр да жат, Шәке, енді, — деп Укромжан қолтығындағыны жазды. Бетіне зерлеп мешіттің суретін тіккен шолақ кілем.

Ал, күлейік. «Соң күлген оң күледі» деген орыс мақалын еске алмаппыз біз жазғандар. Соңыра алыс Малайзия жерінде сый кілемшелер бізді де күтіп жатқанын біліппіз бе...

Әңгіме визадан шығып кетті ғой. Визаның күдіретімен шідерлеуліміз. Соқыр көбелектей қанаттары қалбалақтаған төбедегі сансыз желпеуішденеге желімше жабысқан дымқыл ауаны құрғата алар емес. Пәлендей шақырайған күн жоқ, бірақ адам айтқысыз тымырсық. Жейденді желпіп қойсаң, таусылып бітпейтін, көзге көрінбейтін былжыраған желім, қайта жабыстырып тастайды. Ауа тып-типыл болып, түгел ылғалға айналғандай. Әдетте адамның таңдайы кеберсуші еді, ішек-қарның түгел кеуіп, қаңсығанын туып-тумысымда көрген емен. Бір самолеттен соң, екінші самолеттің қанатына қонақтап, жанармай құйып жүрген аэропорт қызметшілерінің халі хал емес шығар. Әлгі бір әзірде ғана Кейп тауынан келіп қонған салпы қарын қаражал самолеттің жанында жұмысшылар қара құрым. Бағана бізбен қатарлас келіп қонған реактивті «Фиккерге» де ілтипат өзгеше. Біздің тұрқы ат шаптырым басқа көліктен өзгешеленіп тұрған ИЛ-62-нің маңында қараң-құраң аз. Ұшар сағатымыздың ұзап кеткенінің кілтипаны да осында тұрса керек. Халықаралық әуе бекеттерінде ірі елдердің авиакомпанияларының тұрақты өкілдері болатыны рәсім.

Бангкок аэропортындағы біздің өкілімізді айтпай-ақ алыстан танитын сұрың бар. Түрі Рязань мен Тамбовтың бірінен шығып көрмеген таза орыс. Қызмет бабымен шетелде ұзақ тұрған өзіміздің азаматтарды көп ретте тап басып тани алмайсың. Киім киісі, өзін ұстау мәнері, тілінде мүкіс болмаса да сөз сөйлеуі бөлекше боп тұрады. Шетелде тұратын отандастар да салған беттен еркін араласпай, табиғатына бітпеген состиыс көрсететіні болады. Ал, Анатолий Рожковта оның бірі жоқ. Салдыр-күлдір араласты да кетті.

— Әй, қайсыбіріңнің ойына келе қалды дейсің? Бір буханка нан бергендеріңе, кәдімгі бидайдың қоңыр ұнынан

жапқан нан бергендеріне, аэропорт дүкендерінің жарты жиһазын алып берейін, — болды Анатолийдің аман-есендігі. Шетелге шыққан кісі мықтағанда орыс арағын, коньяк, тапқаны аздап балық уылдырығын алады. Шетке жедел-жедел шығатындардың әсте ұмыт тастамайтындары — дәрі-дәрмек. Азия құрлығына сапар шығуым тұңғыш, ол кәрі Европа мен жанталасқан Америка елдерінде дәрі-дәрмек саф алтынға бағаланады. Бөлке нанды шетке алып шықпақ тұрмақ, жұрт осы күнде басып көріп, шымшып көріп магазин сөресінен зорға алып жүрген жоқ па?!

Арасына ақ жіп таққандай екіге жарып, жылтыратып майлап қайырған шаш Анатолийде жоқ. Шаштары таңертен бірімен-бірі ұрысып тұрғандай үрпиңкі. Үстінде — шолақ жең ақ жейде. Жалғыз ерекшелігі — мұрты. Оның өзі де сұйық, тіпті селдір-селдір. Қылтанақтардың сайда саны, құмда ізі жоқ. Әр тұста бір қылтияды. Құдай ақына, қияқтай қою мұрт. Бангкок портындағы «елшіміздің» құтын шақырған болар еді. Мынауы өзіне мүлде жарасып тұр.

Дәл қазір осы Анатолий бейтаныс ел Таиландтағы миятымыз ақ көбік боп шауып жүріп, бізді ертерек жолға салды. Кейбір жандар болады, мына кең дүниеде оның бұрын бар-жоғын да білмейсің, қас қағым сәт кездесесің де, қимай қоштасасың. Анатолийіміз сондай жан болып шықты. Бангкок аэрофлот елшісі, тоғыз жыл табан аудармастан осында екен. Осы мезгілдің ішінде қанша мәрте отандастарға қол бұлғап қала берді екен Анатолий, қанша рет сағыныш тұтанды, оны кім есептеген? Е, тәйірі, үйренген қызметі ғой деп басу айтқандай болады іштегі біреу. Жоқ, олай емес, туған жердің адамы, топырағы, тау-тасы Анатолий секілді жігітті сағындырмай тұра ала ма?! Салған беттен елдің дәмін аузына алған адам тегін болмайды. «Кең дүниемен қымқиғаш араласып жатқан іргелі елге өзіндей қызметкерлер де ауадай қажет. Жолың болсын, селдір мұрт Толя!» оны іштен күбірлеп айттым ба, әлде дауысым шығып кетті ме

білмеймін, алдыңғы креслодағы біреуі маған бұрылып: «Сингапур жақын, бауырым!» — деп ойымды үзді.

Бір құрлықтан екінші құрлыққа топ ете түсу бұл заманда ешкімді таңдандыра алмайды. Аспан астында қазір құс көп пе ақ қанат аэроплан көп пе деген сұраққа ойланып барып жауап беретін күн туды. Әйтсе де қазақ атамның: «Үйден қырық қадам шыққан жолаушы — мүсәпір» деген сөзі күш-қуатын жоя алған жоқ, жоя қояр ма екен?!

Сингапур...

Мектепте басқа пәннен ала-құла болатынбыз да, жағрапия сабағында бәріміз атой салып, орнымызда шошандап отыра алмайтынбыз. Ол ең алдымен «Жағрапия ағайды» (ол кісі еш уақытта география деген емес) бәріміздің жақсы көретіндігіміз. Сонан кейінгі сыры құлқынның қамы. Интернаттың тар залында жер шарының физикалық географиясы ілулі тұрады. Қол қалт етсе біз соның алдына топырлаймыз. Қалалар, көлдер, теңіздер, өзендер, аралдар жасырып ойнаймыз. Адам таппас жер, су атын жасырғандардың дәурені жүреді. Әрқайсымыздың түскі не кешкі қантымыздың бір-бір шақпағы соның қалайы тәліңкесіне түседі. Жасырғанда бел ортадағы қалаларға, өзен-көлдерге жоламаймыз. Қаға беріс, қалтарыстан іздейміз. Неше мәрте Сингапурды жасырып, масайрап отырып қантты қытыр-қытыр жегенім әлі есімде.

Есейдік. Ойымыз үлкейді, білім молықты. Кең дүние толған оқиға. Әлемдік үлкен електен өткен ірілері ғана жетеді құлаққа. Соңғы бір он-он бес жылдың бедерінде картаға дұрыстап қарап жүрген мен де жоқ. Мен жұрттың картасындағы кескініне емес жұрт менің мекенімнің картадағы етек-жеңі мол келбетіне қызыға қарайды бұ күнде!

Ауыз толтырып қант шайнатқан Сингапур естен кеткелі кашан?! Кенет көктемде шетелдермен өзара байланыс қазақ қоғамынан өте сыпайы қыз телефон соқты. Жол

түссе августың аяғы мен сентябрьдің бас кезінде Сингапур мен Малайзияға сапар шегетінімді айтты. Документтер толтыруды асықтырды. Сонда барып Сингапурды картадан қайта көріп, жақындағанда кітаптарға көз салмақ боп көңілге тоқып қойғанмын. Біздің сапарымыз қашпаған қара сиырдың уызын күткендей кепке айналды. Обалы не, достық қоғамдағы жодастар ауық-ауық мән-жайды толық жеткізіп отырды. Оларға ғана тіреліп тұрған шаруа емес қой. Август кетті, жемісі мол, салқын самал сентябрь өтті. Орталық кітапхананы ақтарып жүріп тапқан бірлі-екілі кітаптарға әуел баста үңілуші едім, енді оны да жылы жауып қойдым. Әрі-сәрі боп октябрь календарының да беті жабылды. Ата-бабамыз айтқандай, құйысқан көтерілмеген дедік те, күнделікті тірліктің қамымен кеттік. Ағыны тоқтамайтын, ағысы қатты ұшы-қиырсыз тіршіліктің астында қалды сапар жайлы сөз. Ноябрьдың аяқ шенінде ғана достық қоғамынан телефонмен хабар келді. «Жүруге дайындалыңыз. Екі күннен кешікпей Мәскеуде болыңыз».

Құп.

Мәскеу келдік. «Бүрсігүні кешке ұшасыздар. Рас, виза алынған жоқ. Әлі бақандай екі күніміз бар. Ұшу маршруты белгісіз». Оны айтпаса да, аңғарамыз. Индия мен Пәкістан шекелесіп жатыр. Бұрынғы күре жол Бомбей мен Делиге жаннан безген біреу болмаса кім шығады?

Белгіленген күні ұша алмадық. Тағы бір жұма сергелдеңмен өтті. Жері жақындар үйлеріне барып қайтты. Жер шалғай әрі бір аттанып кеткен соң сопаң етіп жетіп бару ұят. Келесі жұмада ұштық-ау; онда да самолеттің Шереметьев аэропортынан көтерілуіне бір жарым сағат қана қалғанда билет қолымызға тиді. Жолға жиналуға ұлан-ғайыр қаланың әр бұрышына быт-шыт шашырадық та кеттік.

Аэропортта қайта табысқанда бір-бірімізді бұрын көрмегендей тесіле қараймыз. Пәлен күнгі шаршау есіңнен

шығып еріксіз езу тартасың, тіпті күлесің. Астанадағы белгілі академик, әлгінде ғана жағалы тон киіп жүрген адамның бұтында жұқа шалбар, шолақ жең кеудеше, басында ши қалпақ, селтиіп тұр. Биыл Мәскеудің қысы жұмсақ болғанмен бүгін күн шыңылтыр. Ашхабад университетінің профессоры Ораевтың үсінде жаздық жейде, қолтығында қыстық пальто, аяғында жеңіл шабата, басында тымақ.

— Бұл қалай, Нүреке? — деймін.

— Әй, құрып кетсін, суықтан жаман қорқамын. Залдан самолетке жеткенше үсіп өлемін.

— Аяғыңызды қайтесіз?

— Шұрқ етпе, суық бүйректен өтпесін де, аяқтың бір реті болады.

— Ана академик Чельшев тұрған жоқ па қасқиып, Нүреке?

— Академик болғанымша ондай алаңғасарлыққа мен де үйренемін, — деп қол сілтейді бала мінезді, айтарын бұгежектемей тіке тартатын Нұрмамед.

Халықаралық аэропорттардың бәрінде де мемлекеттік шекара барын жоғарыдан баяндадық. Біздегі Шереметьевте де солай. Шекарамыз — бір зал мен екінші залдың табалдырығы. Келесіге өтісімен шығарып салуға келушілердің құшағына — пальтолар, жағалы киімдер, тымақтар, қыстық аяқ-киімдер лақтырылып жатыр. Тек Нұрмамед қана пальтосын қолтығына қыса түсіп, тымағын милығына түсіре киіп, Москваның қысынан Магаданның қысына өткелі тұрғандай сайланды. Самолеттің салонына кіргенімізде ғана қандай маршрутпен ұшатындығымыз анықталды. Тегеран — Коломбо — Бангкок — Сингапур. Экипажға мүмкін бір тәулік бұрын айтылған да шығар. Ол арасы бізге беймәлім. Оны ойлап жатқан біз де жоқ. Аңсарымыз — жылға жуық сөз болған сапарға самолет тезірек көтеріп ала жөнелсе.

Біздің өректіген көңілімізді орнына түсіргісі келгендей самолет лезде қайқаң етіп зеңгір аспанға көтерілді.

Стюардесса маршрут көрсетілген түрлі түсті отырықтар үлестірді. Бірінші тоқтайтын жеріміз – Тегеран. Сонан кейін терістік-батыспен орағытып Шри-Ланканың астанасы Коломбоға тартылған сызық. Кішкентай қатырма қағаздың өзіндегі сызықтан-ақ ұшы-қиырсыз екенін ішін сезеді. Сингапурға баратын жолаушы бұрын бұл жолмен жүріп көрген емес. Пәледен машайық қашыпты. Шекелесіп кеткен екі елдің аспанынан аулақ жүрудің қамы. Коломбоға барып кіріп тірелген ақ сызық осыдан соң кілт терістік-шығысқа бұрыла Бангкокке тартады. Сол шолақ сызық – Бангкок пен Сингапур арасы. Картадағы сол шолақ сызықпен сар желіп келеді әуе кемесі.

– Қазір самолет қонуға ыңғайлана бастайды. Басқа авиакомпаниялар секілді бізде жүзу костюмі болмайды. Біз аэрофлоттың арғымақтарына бекем сенеміз, – дейді стюардесса әзіл-шыны аралас. – Жарты сағат шамасында Сингапурға қонамыз...

– Ораев, тым болмаса тымағыңды енді алысырақ тығып қой. Совет циркі келген дер жұрт, – дейді біздің жігіттердің бірі. Коломбода Ораевтың төбесінде шок жанып бара жатқандай жұрттың жапырлай қарағаны бар. Сөйтсек сабазың ондатр тымақты шешпей түскен екен. Тымағың – олардың өңі түгіл түсіне кірмейтін мүлік. Көрген де, көрмеген де арманда болды.

– Қонақүйге жеткенше ауа-райының сыңайын бағамын. Мүмкін сонан кейін чемоданға салып қоярмын, – деп қырсығады Ораев.

– Самолет жиырма минуттан кейін Сингапурға қонады. Сингапурда температура 32 градус, ауаның ылғалдылығы 98,5 процент, – деп хабарлады экипаж Ораевтің сөзін естіп отырғандай. Тегераннан 16 сағат ұдайы ұшып Коломбоға жетіп, жер жаһандағы ең хош иісті қою шайдан ішіп жан шақырғанымыз, Бангкокке жетіп баладай жабырқап тұрғанымыз естен шықты. Есі-дертіміз – Сингапур. Трапқа

шыға келгенде бұл аймақтағы негізгі үш халық — малай, қытай, тамил тілдерінде:

— Сәләмат, Паги!

— Нинь Хао!

— Намасте! — дедім. Үлкендер табалдырығын аттаған үйде иесі жоқ болса да сәлемдес дегенді бала жастан құлаққа құйғандықтан да, көрмеген елге келген сайын сәлемдесу әдетім.

* * *

Сеңгір-сеңгір таулардан (Кавказ, Гималай), айдын шалқар көлдерден (Азов, Қара теңіз, Үнді мұхиты, Тынық мұхит), су тамбаған шөлдерден (атақты Такла-Макан) өтіп, самолет моторының шуынан безермен болып іздеп келген Сингапурымыз алдымызда масаты кілемнің үстінде, мәңгі көк жасыл желектің астында көсіліп жатыр. Сонымен, біз Сингапурдамыз. Жер шараның шірімейтін, үзілмейтін белбеуі — экваторға қол созсаң жетеді. Бар-жоғы 130 шақырым. Аэропорт алдында аэрофлот «елшісі» қарсы алды. Делегацияның жетекшісі академик Чельшевпен қол беріп амандасты, қалғанымызға бас изеді. Кеше ғана ақын Роберт Рождественскийді қарсы алыпты. Елдегі бар жаңалықты сол сарқып айтқан болу керек. Бангкоктағы Анатолий секілді буханка тұрмақ, қалай жеткенімізді де бір сұрап қоймады-ау.

— Дәл қазір сіздерді қарсы алатын «Нанда және оның ұрпағы» фирмасының өкілі келуге тиіс, — деген сөзін ғана құлағымыз шалды. Бар амандығын солар несиеге алып қойған секілді.

Халықаралық аэропорттағы соңғы қарбалас. Паспорт көрсету, тағы да толып жатқан қағаздар толтыру. Әдеттегі әңгіме. Кенет біздің шағын тобымыз қасқыр тиген қой секілді төменге түсетін эскалаторға тұра жөнкіді. «Қайда кеттіңдер!» — деп кері шақырады академик. Сөйтсе, төменде біздің чемодандарымыз мотор арбамен кетіп бара жатыпты.

— Қанша сағынсаңдар да, чемодандарыңмен отельде бір-ақ шұрқырай табысасыңдар, — дейді аэрофлот өкілі. Кескінінде кекесін. «Соны да білмейсіңдер ме?» дегені айпаса да, атой салып тұр. Кейбіреулердің шетке шығуы тұңғыш, білмейтіні рас. Білетіндеріміздің өзі екі күннің бірінде шетел аралап жүрмегендіктен ұмытып қаламыз. Біздің рәсімде жоқ нәрсе. Кекесін емес, қуану керек мұндайда. Шетел зиялыларының рәсінде чемоданын көтеріп жүру — кембағалдың ісі. Талай елдің талай отельдерінде ағылшын не американ семьясының бармақтай баласына шейін екі қолды қалтаға салып, танауы көкті тіреп талтаңдай басып кіретіні сан мәрте зығырданымызды қайнатқан. Сингапур мен Малайзияда айдан аса жүргенімізде рикша арбасына ақша аяғандықтан емес, салтымызда жоқ болғандықтан отырмайтындығымызды ұзақ айтып, зорға түсіндірген кездеріміз көп болды.

— Нанданың үлкен ұлы келе жатыр, оңға көз салыңдар...

— Әне, баспалдақтан екі сатыны бір-ақ аттап келе жатқан соның дәп өзі.

— Әне, келеді, міне келеді Нанда, — деп тұрып қайдан шыға келгенін байқамаппыз да.

Нанданың тұңғышы десе деуге лайық. Жер ортасынан ауған сабырлы, салмақты кісі. Үнділердің ата салтымен қолын маңдайына апарып, нәшпен бәрімізге бір сәлем берді де, жеке-жеке қол алысты. Бізді кешелі бері күтулі екен, әлгінде ғана Бангкокпен тілдесіп, самолеттің көтерілгенін естіп, шауып жетіп үлгірген көрінеді.

— Мырзалар мен бикештер, үнді шаруасы мекен-жайымен таныстырғанда алдымен бау-бақшасынан, қора-қопсысынан бастап, өзі отырған үйін соңына қалдырады. Қонақтың бойы үйренгенін қалайды, — деп бастады сөзін, біздің Нанданың тұңғышы атаған адамымыз, — Сингапур халқының басым көпшілігі қытайлар болғанмен, біздің фирма өзінің ата-дәстүрінен аспайды. Осы жүрісте теріскей

сақина жолымен қаланың шеткері аймағын көреміз. Сіздер жайғасатын мейманхана – Экваториал. Ол экватордың өзінде отырғандарыңызды күнбе-күн еске түсіріп тұрады.

– Сэр Томасты көреміз бе? – деп қалды жігіттердің біреуі, дегбірі таусылғандықтан ба, жоқ... Біздің де бірдеме білетіндігімізді сездіргісі келгендіктен бе?! Сірә, соңғысы шығар.

– Сэр Томас Стэмфорд Раффлз қолын кеудесіне айқастырып тастап шіреніп тұрғалы көп замандар өтті. Қазір де тас тұғырда. Сингапурдан ағылшын әскерінің соңғы сарқыншақтары кетіп жатыр. Бірақ, сэр Томас олармен ілесіп жүре бермейді. Ол – Сингапурмен кіндігі жабысқан есім.

Нанданның дауыс ырғағынан кәртәміс Европаға Азияның шығыстағы лағыл тастарын, жер аумағы – Суматра мен Филиппин аралдарын, табиғатының төрт құбылысы тең Индонезияны тауып берген, шалқыған байлық қақпасының кілті – Сингапурды көненің қат-қабат топырағын қайыра сілкіп ашып берген сэр Томас Стэмфорд Раффлзға қолпашты да, кінәлауды да аңғару қиын.

Глобустағы экватор сызығынан бір аумайтын мұхит жиегінде – Кольер бульвары қаланың белбеуі секілді. Асықпай адымдап айнала берсең Үнді мұхитынан Түстік Қытай теңізіне бір-ақ шығасыз. Қол созым жерде Суматра, одан ары шалғышының жаңа түсірген бөкесіндей жап-жасыл белбеу-белбеу болып, көкпеңбек, ақ жолақ теңіз сағымына оралып Ява аралы жатыр. Кольер жиегімен қаланың шығысына барсаң, күн көзінде, қоңыр жасыл, әлде басқа, сен бұрын көрмеген Айвазовскийдің өзі де біле бермеген сиқыр бояуларға малынған жағажайдан ары мақпал теңіз басталып кетеді де, ол атының өзі адамды арбайтын Қалимантан аралына тіреледі. Төсінде күні кеше ғана бостандық туын көтерген Борнео мен Саравак секілді екі елі бар Қалимантан Миклуха-Маклай дөп

басып айтқандай — алтын жабағы. Алыста, дүрбі салып көретін көз ұшында (жағалауда жиһрафтың кеңірдегіндей алысты жақындатып көрсететін теңіз трубалары қойылған) малайлар Сұлу теңізінің моншақтары атанған Филиппин аралдары. Картадағы түрлі теміреткі қаптаған кісінің беті секілді, ал көзбен алыстан шолғанда расында да тізілген моншақ. Екі ұшы үлкен лағыл таспен бекітілген, көздің жауын алатын моншақтар.

Сингапурда болған он күннің ішінде қанша сілеміз қатып келіп, құласақ та, таңмен тармасып Корельге барып тұрдым. Сингапурын шыбын жанындай жақсы көретін қала тұрғындарын дәл тапқың келсе, жағалаудағы жұрттың жүзіне қара. Біреуі де алдамайды. Клиффорд пристанының ифратар заманынан бері келе жатқан дағара сағаты жеті рет соққанда жиектегі жұрт суға сүңгіп-сүңгіп кеткендей жоқ болады. Қаланың сансыз шаруаларына араласу үшін үйлеріне асығады. Сен де жұрттың соңынан ала бере қонақүйге бет түзейсің. Индонезия жағалауларын зерлі нұрға малып, бұл елдерде Күн апельсин түстес болып көтеріледі ұясынан. Біздегіден қызылы кем күн шұғыласы жаңа жетсе де қым-қуыт тірлігі басталған Эмпрессплейс алаңында көзінің бір қиығымен қарап тұрған сэр Томос Стэмфорд Раффлзға бір қарамай өте алмайсың. «Сен мұнда қайдан жүрсің?» деп сәл тандана, сәл қызғанышпен тыжырына қараған секілді. Тірлігінде Сингапурды кішігірім ағылшын арыстанындай қорғаған адам бұлай қарамай тұр-ау деп ойлай алмайсың да!?

Сэр Томос Стэмфорд Раффлз кеудеге қолды қусырып салып, емін-еркін тұр. Өзі көз жұмғалы Сингапурда қаншама сулар тасып, қаншама оқиға өткенін тас мүсін қайдан білсін? Қыр желкесінде мрамор сыртқа желбіреген қақ жартысы қызыл, қақ жартысы ақ, бір пұшпақта жыпырлаған жұлдызы бар туды көрсе «бұл қайдан шыққан пәле?» деп талағы тарс кетер еді-ау. Оңтүстік-Шығыс Азиядағы ағылшынның

«алғыр милы алғыр иесі» атанған, жалғанды жалпағынан басқан сэрдің де тарих тегерішін қайта бұруға шамасы келмейтін ояну, түлеу кезеңінде бұл күнде Сингапур. Қазір де елді губернатор мен сұлтандар билейді. Бірақ, олардан Сингапурды сэр Томас бағзы бір күндегідей бит қабығындай сегіз мың доллар ғана санап беріп, сатып ала алмайды. Баяғы ата-бабаларындай бүгінгі сұлтандар да жегені алдында, жемегені артында, сондай ашқарақ, оңаза. Дүниеқоңыз. Рас, түймеге түйе бере салатын ашық ауыз емес. Ағылшындардың өз отанында солармен бірге Қэмбриджді тауысқан жандар. Және мойны үзілер жерін танитын, халықтың қабағына да жалтақтауды тарих үйреткен шонжарлар.

Раффлздың тас мүсіні ғайыптан жан бітіп жалт қараса ту сыртындағы қақ жартысы қызыл – халқының төгілген қаны, жартысы ақ – халқының кестесі кемерінен келген ақ ниеті, бұрышы – халқының әзір бір бұрышқа ұйлыққан, алда жарқырап, жамырап жанар жұлдызы Сингапурдың мемлекеттік туына тыжырынғаннан артық түк бітіре алмайды. Оның бүгінгі отандастарының халі де солай. «Біз орнаттық» деп кеуде қаққандар желдеткіші бар жайларда бұйрықты беріп тастап қарап отырады. Қаланың іргесін мыңдаған малайлар, қытайлар, индустар көтерді. Бүкіл қауым соны түсінетін халге жетті. Күні бүгінге шейін өзім көрген көпір атауының әдемісі «Мердека Бридж» — «Бостандық көпірі» көз алдымда. Екі қапталында тіке көкке шаншылған ақ тіреулер, талай заман тарығып бостандық аңсаған халықтың ақ ниетті тіреулері. Екі қапталда екі бас тіреудің түбінде — желке жүні күдірейген қос арыстан. Бір қарап өткен адамға бір-бірінен аумайтын егіз арыстан. Байқап қарасаңыз, екеуінен біраз өзгешеліктер табасыз. Бірінің жалы шуда-шуда, екіншісі темір тарақтың тісін көрген, жатық. Біріншісі — бағзы замандағы «Арыстан» қаласы — Сингапурдың символы болған арыстанның жалы, екіншісі — жұмыр жердің сан бөлегін тіміскілеген қолға

үйретілген британ арыстанының күзелген жалы. Бірінің кеудесі киіз қаптай, екіншісінікі қушық. Көзге ұратын ерекшелік бірінің құйрығы жауына шабар шақтағыдай делдіп тұр. Екінші арыстан құйрығын мықтап қысып алған. Лондондағы сансыз келісті арыстандардың бәрінің құйрығы жымқырулы келеді. Мынау— солардың ағайыны. Көпірді салған талантты адамдар. Әдейі жасады ма, жоқ кездейсоқтық па, ол арасы бізге беймағлұм. Сингапудағы бүгінгі ағылшындардың халі қаланың бас көпірінің бір қапталындағы осы британ арыстанының кейпіндей. Кешегі талтаң басқан, мұртымды балта шаппайды дейтін омырау отаршының құйрығын қысқаны — Түстік-Шығыс Азияның жаңа тарихының беттері... Жә, тарихқа тым ендеп кетіппіз. Ол тарихты, ояну тарихын елдің бүгінгі тіршілігінің бет-бедерінен, көріністерінен, көзіміз шалған бояуларынан іздейік. Сонау XVII ғасырдың елең-алаңында ел әкімдері, «жақсы мен жайсаңдары» көк тиынға қызығып бере салған халықтың қадірлі мүлкі — Сингапур кілті қайта табылды.

— Сэр Томасты көреміз бе? — деп жол серіктеріміздің тағатсыздық көрсеткенінен бұл әңгімені тұйықтап, бізді алып-ұшып келе жатқан «рафиктің» жапондық моторлы ағайынының терезелерінен қаланың шет аудандарын бірге көрелік... Жоқ, сәл кешігіп қалыппыз. Қақ мандайымызда серейіп, «Экваториал» мейманханасы тұр. Көбімізді оны сидіған бойы да, жақындай берсең, екіге жарылып өзінен-өзі ашылатын есіктері де, қолдарына қардай ақ қолғап киген кілтшілері де таңдандырған жоқ. Бір қазақ, бір тәжік, бір қырғыз, бір түркімен — 27 қабаттағы түкпірдегі екі бөлмеге жұмсақ кілем төселген коридормен, бейтаным коридормен мысықша басып келе жатыр едік, тәжік тыпырлап тұра жүгірді, оған қиқулап түрікпен қосылды. Қай сәйгел тигенін түсінбей қырғыз екеуміз аңырдық та қалдық. Әйтеуір, біз көрмей тұрған бірдемені қуа жөнелді. Мал базарындағы делдалдай әңкілдеп қойсашы екеуі.

– Не болды екеуіңе? – дейді сабырлы Шәкен.

– Қармедіндер ме, көздерің көз бе, шалбардың тесігі ме? – деп жазғырады Нүректің суындай ағынды Укромжан, – Кесіртке... Мен де көрдім. Нұрмамед те «е-е-е» – деді. Ұстатпай кетті.

– Өй, қойындар өтіріктеріңе береке дарығырлар. Үй сыртында кісі бар, әңкілдемендер.

Үй сыртында кісі бары рас. Бөлмеге жайғасқанымыз сол еді, телефон без ете қалды. Қолды-аяққа тұрмайтын Укромжан бұрын жетіп, трубкуны көтерді.

– Ойбай, мынаны мен түсінбеймін, сен ал! – деп маған сілтеді.

Ағылшынша амандасын ұқтым. «Үйдің қабырғасына, қабырғасына қараңыз... Қорықпаңыз...» дегендерін түсіндім. Не туралы айтып тұрғанын білсем неғыл дейсің? Трубкуны тегершікке қойысымен ал кеп қабырғаны екі жақтан тексерейік. Оғаш ештеңе жоқ. Екі кісілік люкс номер. Шерлок Холмстен кем түскісі келмеген Укромжанның: «Ей, жүгір, жүгір!» – деген жан даусы шықты. Жетіп барсам, шаңырақта екі кесіртке андыздап шауып жүр. Шындығында, үш ұйықтасаң түсіңе енбейтін, күтпеген көрініс.

– Қой, енді жеп қоймас, айдаһар емес қой, әйтеуір, – деп тәк-тәкпен тоқтаттым. Біздің кесірткелерге ұқсамайды. Әйнектен жасалған секілді мөп-мөлдір. Көздері жылтылдамаса кілтпен бұрайтын ойыншық кесіртке дейсің. Укромжанның қиялының шарықтағаны сонша:

– Әй, қазақ, бұлар шпион шығар? – деді сыбырлап.

– Өй, сен де келістіре көйтеді екенсің. Кесірткенің мұнда не ақысы бар екенін мен де біліп тұрғаным жоқ. Бірақ, соңына шпион салып қоярдай сен кімнің шікарасы едің? – деп күлемін. Шынында да, кесірткенің несі бар шыртытай мейманханада?! Кейін көрдік. Үй басы өріп жүрген кесіртке. Тропиканың қара нөпір, шыбын-шіркей, бақа-шаянынан кісіні күзететін иықтының өзі осы мөп-мөлдір кесіртке болып шықты...

Терезенің пердесі қымтап жабылыпты. Шамасы осы болар деп жақтаудағы ақ түймені басып қалып едім. шымқаулы перде жайлап сусып жүре берді. Терезені шалқасынан аштым. Дәл осы мезет үйдің ішін бір жылымшы жалын кеуледі де кетті. Не пәле?! Қол кептіретін автоматты қобдишалардан соғатын жылы ауа мұның кенже ұлындай бөлмемізді әлгінде ғана мұп-мұздай еді дегенге жан адамды сендіре алмайсың. «Е, тропика осындай қылығың болады екен ғой» деп жалма-жан терезені жаптым. «Тағы нені бүлдірер екенсің?» дегендей төбеде екі кесіртке тесірейеді.

– Көп екен көргеніңнен көрмегенің, – дедік мейманхананың төрт қабырғасынан шықпай жатып.

Жастыққа басы тиісімен Укромжан ұйқының сыбағасын берді. Дөңбекшіп, ары аунап, бері аунап көзім ілікпеші. Кірпігім-кірпігіме айқаспайды. Істейтін қарекет таппай теледидарға жармастым. Қақ төрдегі абажадай сикыр абдыраның құлағын жұлқылай бастадым. Қаналдардың біріне соң бірін күтірлетемін. Түсініксіз хабарлар.

Кезектегі біреуін бұрап қалғанда жұлдызша ағып келе жатқан велосипедшілер шыға келді. «Шамасы спорт хабары болса керек. Ұқпасам да, нобайын танымын ғой» деген оймен сәл аялдадым. Асфальт жолда зулаған велосипедшілер. Арабшасы мен ағылшыншасы аралас репортаж. Телекамера қолдың саласындай топтан озып жеке-дара шыққан үш велосипедшіге қадалды. Мәссаған! Жеті атамды айтып қарғансам да, тірі пенде сенбес ғаламат. Үшеудің ішінде үзеңгі бойы озық келе жатқан өзіміздің Олег Түсімханов. Сенейін бе, сенбейін бе?! Соның дәл өзі.

– Олег Тусумхан. Советунион... Олег Тусумхан. Совет унион... – Жүгіріп барып тәжікті жұлқылады. Оянар емес. Екі көзім экранда. Көршілердің есігін қағуға олардан емес былайғы жұрттан қымсындым. Телекомментатор сарнап-ак жатыр. Олег жеке-дара кетті «Уа, аруақ!» деген сөздің қалай шыққанын да білмей қалдым. Экранда сөзін мен ұқпайтын

телекомментаторлар үні құлақты жарады, бөлмеде мен қиқулаймын. Оған оянар тәжік жоқ. Жиырма жеті сағаттық жол сілесін қатырғанын білемін. Біле тұра жыным ұстайды. Велосипедшіні «маршал» машинасы басып озды. Бұл — сөре жақын деген сөз. Камера қаланың көшелерін көрсетті. Жол жиегі иін тірескен халық. Камера бір кез негізгі топтағы қалың нөпірді көрсетіп кетті. Қала іші велосипедшіге қадам сайын қатер екенін білемін. Кездейсоқ бұрылыс, кездейсоқ шұңқыр, ең ақыры құмалақтай тас бар үміттен жүрдай қылады. «Қап, мына миғұла камераны қайда алып кетті! Уһ, жан-ай! Жарайсың, Олег!» Бір тұмсықтан құйын-перін шыға келді. Екеудің қарасы үзіліпті. «Бол, бауырым, бас, бас!» соны естігендей екіленіп екі велосипедші де шыға келді. Аралары — 200-300 метр. Сүрінбесін, сүрінсе екі жүз метр не, тәйірі. Енді телекамера тек Олег Түсімхановты түсіріп келеді. Бет-жүзін жауып кеткен тердің моншақтарына дейін анық көрінеді. «Терің өтелсе екен, бауырым!» Шыбын жанды шүберекке түйіп мен отырмын. Камера жылжып нөпір халық отырған стадионның қақпасына келіп қалшиып тұр. Бір қақпадан қаншама топалаң туатыны, екі жүз шақырым жер алдына жан салмай келіп, осы қатер қақпада қаншама спортшының еңбегі еш, тұзы сор болатыны маған аян. Стадион жолында — қазір тірі пенде жоқ. Бір секунд... екі секунд, он секунд... Жай оғындай зу етті велосипед. Үстіндегенің кім екенін аңдай алмай қалдым.

Олег Тусумханов, Рашен, — деген сөз шыңылдаған құлаққа талып жетті. Қаумалаған жұрттың арасынан Олегтің не өзін, не жүзін көре алмадым. Мүмкін көзі бұлдырап кеткен шығар. Стадиондағы диктордың «Совет унион» демей «Рашен» дегеніне өкпелеуге шама жоқ.

Кең төсекте тыпырлап аунай бердім, аунай бердім. Кеңірдекке кептелген қуаныш, көз шарасына іркілген жас. Әлдеқайдан талып естілген КСРО гимні.

Шаңыраққа өрмелеген киіз үйдің желбауындай жол асуға тартып барады. Алда — Әулие көтерме. Бірінші қайқаңнан өтіп «уһ» дегенше кезекте бірін-бірі тақымдап төрт бұлың, төрт шұғылыс тұратынын сыралғы жұрт болмаса көлденең кісі біле бермейді. Содан да болса керек, әйтеуір, ұрымтал тұста төрт аяғы көктен келіп жатқан машиналар Әулие көтермеге таң емес. Кезектегі бір қитарлығы. «Сенің қитарлығыңнан менің қыңырлығым сынық сүйем кем емес» деген егеске Тұйғын көк талды ат қып мінгелі барған емес. Әйтсе де, ес білгелі зеңгір көкке қайқайып шығып алып, еңіске қарай шыр көбелек айналып құлайтын осы асуға жеткенде желік бітеді. Соның бірі мұңсыз, қайғысыз, бал дәуренге велосипедпен демалмай керегетас қапталдан зырлап өткен болып қара терге түсетін. Бұғымүйіз аулының атын аспанға шарықтатып шығарған Айқасқаны мініп шапқанда да құйғытып өтіп, ақшанқан жазыққа құлайтын.

Артында бұрқ еткен шаң жоғын білсе де, жалт бұрылып қарар еді сабазың. «Е, жалақ Тыныштықбай, кеудеңнен жаның шығып кетердей қорықпасаң қазір құйысқан тістесіп, көмбеге кімнің бұрын келерін тізгіншілер шешер ме еді қапелімде» деп іштей масайрап мәз болатын. Айқасқаның қамыс құлағының үстінен қырғыз өрім қамшы сусылдайтын. Үшағаштың жонында бірде озып, бірде қалып жан беріп, жан алысатын Қарасудың қара атынан құтылып кетер жері — көбіне-көп осы Әулиеасу. Әйтеуір, Тұйғынға асудың Әулие атаулы шек келтірмейтін. Топырағы торқа болғыр Сарнұр нағашысы сіңірі сағыз болып қалған баланы желең ерден аударып алып жатып: «Жақсының тұяғы-ау, Әулие көтермеге сиынып өттің бе, жоқ па?» — дегенді үстемелетіп сұрайтын. «Нағашым қызық, бәйге біздің қанжығаға байланғанды біліп тұрып сұраққа алғаны сасқаны болар», — дейтін желіккен көңіл. Көтермеге кірер тұста қалың

итмұрын өседі. Шаң-топалаң толған көз жанары сол қараң-құраңға түскенде, Тұйғын сыбырынды сәмпылдап алып жоғалатын бұлың сайды «Қарасайлап» күркіретіп өтеді әр шабыс сайын. Сол шақта Айқасқаның ақ дәкемен өрілген кекілі тік көтеріледі. Тұйғын көзді шарт жұмып ақ көбікке бөгіп жібектей жұмсарған ат жалына етпеттеп ерікті Айқасқаға тастайды. Қылта қолтықтан ескен керсамал ұйтқи соққан боранмен бәсекелескендей ат жалының әр парасынан жол тауып, жас парлайды. Қай сезім, қай электр тоғы соғып өтетінін бір күдіреттің өзі білсін, төртінші бұлыңның шүйдесіне жеткенде Тұйғын ат жалынан басты қақшаң еткізіп көтеріп алады да соңғы рет «Қарасай бабам» деп рабайсыз қышқырып қайқандап, тізгінді тежеместен қос қолды су қолтыққа еңкейе батырып, қабалаң үзеңгіге аяқты тірей басатын. Сертке ұласқан, осынау әдеттен бір аттаған емес ешқашан. Мұнысын тәңірмен тетелес көретін Сарнұр нағашысына да ешқашан тіс жарып айтпаған. Қалың жұрт «Сарнұр бабасының жолбарысын бекер көрмеген ғой... Айқасқаға ат біткен маңайласады, үзеңгі асығады деген далбаса» деген де қойған кейінгі жылдары. Қласта: «Тұйғын, Айқасқаның қолтығында қанаты бар дейді рас па?» — деп ауыздарынан сілекейі шұбырып сұрар болар еді балалар. «Кейде көгершін балапанының жаңа қылтиған серіппесіндей қанат секілді бір зат білінеді де, көп уақыт зым-зия жоқ болады» дей салған, таңдайлар қағыла берсін деген ниетпен. «Бәсе, бәсе?» Қласс іші осылай даурығысатын. Келе-келе өзі де осыған құлай ден қойып, өзінің шығарған өтірігі екеніне сенуден қалған. Бәлкім, өтірік те емес шығар, әйтеуір, көргені анық болады да тұрады...

Тұйғын сақылдап тұрып күліп жіберді. Ұзақ ұйықтап кетіп оянғандай. Кішкентай Абзал ғана әкесінің көзіне үңіліп қарап, кенет бұрқ ете қалған күлкінің сырын көз жанарының түбінен іздейді. Қарлыға бұл мінезге әбден сыралғы. Күйеуінің өз ойымен құлаштап кең айдынға кетіп қалатынын

